

СЪДЕБЕН КОНТРОЛ В ДОСЪДЕБНОТО ПРОИЗВОДСТВО ПО НАКАЗАТЕЛНИ ДЕЛА

Васил Колев*

Анотация

Статията съдържа анализ на контрола, осъществяван от съда в досъдебното производство по наказателни дела. Разгледани са причините, поради които законодателят е предвидил правомощия на съда в първата фаза на процеса, в която функцията по ръководство и решаване на делото се осъществява от прокурора и разследващите органи. Изследвани са най-съществените особености на правомощията на съда в досъдебната фаза, като е обосновано становището, че те нямат правораздавателен характер съобразно установените в литературата елементи на правораздавателната дейност. Предложени са няколко класификации на съответните правомощия на съда съобразно различни критерии.

Ключови думи: наказателно производство, досъдебна фаза, правомощия на съда, съдебен контрол, наказателно правораздаване

Summary

The article analyses the court control in pre-trial proceedings in criminal cases. The reasons have been discussed due to which the legislator has provided for court competencies in the first phase of the proceedings, in which the prosecutor and the investigative bodies perform the function of management and resolving the case. The most significant characteristics of the court competencies in pre-trial proceedings have been reviewed, and the statement has been justified that they do not possess a judicial nature in accordance with the elements of justice, established in literature. Several classifications of the corresponding court competencies have been proposed based on various criteria.

Key words: criminal proceedings, pre-trial proceedings, court competencies, court control, criminal justice

* Докторант по Наказателен процес в Юридическия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

I. Основания за намесата на съда в досъдебното производство

Съгласно чл. 7, ал. 2 от Наказателно-процесуалния кодекс¹ (НПК) досъдебното производство има подготвителен характер. В тази първа фаза на наказателния процес наказателнопроцесуалната функция по ръководство и решаване се реализира от прокурора и разследващите органи. Ръководейки разследването и осъществявайки постоянен надзор за законосъобразното му и своевременно провеждане, прокурорът проверява наличието на предпоставките за ангажиране на наказателната отговорност на определено лице, подготвя обвинението, за да внесе впоследствие, ако предпоставките за това са налице, обвинителен акт в съда, респективно предложение за споразумение за решаване на делото или за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. Досъдебното производство е производството на прокурора, в теорията той често се определя като *dominus litis* – господар на досъдебното производство.

Въпреки изтъкнатите особености законодателят регламентира правомощия на съда на досъдебната фаза, които имат важно значение и могат съществено да повлияят на хода на процеса. Положението на съда на трети, независим орган, който при никакви обстоятелства не реализира нито функцията по обвинение, нито тази по защита, от една страна, и осъществяването на функцията по ръководство и решаване от прокурора и разследващите органи, от друга, обуславят единствената възможност съдът да упражнява правомощия, които имат *изключително контролен характер*². Участието на съда в досъдебното производство е обусловено от няколко групи обстоятелства:

а) Принудата в наказателния процес има за непосредствено свое назначение да осигури правилното, законосъобразно и срочно приключване на производството, разкриването на обективната истина, изпълнението на влязлата в сила присъда³. На досъдебната фаза могат да бъдат взети всички мерки за неотклонение и въобще всички мерки за процесуална принуда, присъщи на съдебното производство⁴. Болшинството от тези мерки водят до ограничаване на основни права и свободи, гарантирани от Конституцията и редица международни актове.

¹ Обн. ДВ, бр. 86 от 28 октомври 2005 г.

² Вж. Манев, Н. Наказателнопроцесуално право. Ръководство за студенти. София, Сиела, 2016, 134 – 135. ISBN 978-954-28-2016-1

³ Чинова, М. Наказателнопроцесуална принуда и неприкосновеност на личността. София, Сиби, 1998, с. 66. ISBN 954-730-001-6

⁴ В редица случаи процесуалната принуда има решаващо значение именно в най-ранните етапи на производството с оглед по-широките възможности на обвиняемия да осуети някоя от целите на мерките.

Във всяка правова държава този въпрос следва да бъде уреден по начин, който едновременно да осигури успеха на наказателното преследване посредством съответни на състоянието на престъпността мерки за посегателство и да създаде съответни законови механизми за контрол върху тяхното прилагане⁵. Демократичният характер на процеса изключва възможността решението за толкова драстично засягане на основни човешки права да бъде поверено на орган, различен от съда. Досъдебното производство не е състезателно, но това положение в никакъв случай не изключва правото на защита⁶. При участието на съда на досъдебната фаза се разкриват елементи на състезателност, когато се провежда открито съдебно заседание с участието на прокурора, обвиняемия и неговия защитник;

б) При мерките за процесуална принуда, които в най-голяма степен засягат основните права и свободи, е предвидено открито заседание с участие на обвиняемия (задържане под стража, домашен арест, настаняване за лечение в психиатрично заведение и други). Тези производства не биха могли да се развият без участието на съда, тъй като е необходимо обвиняемият и неговият защитник да обективират своята процесуална позиция пред трети, незаинтересован и безпристрастен орган, който не е обвинителен субект и е оправомощен независимо да вземе крайното решение. Според естеството на ограничаваните права и степента, в която те биват ограничени, при най-значимите хипотези е предвиден двуинстанционен съдебен контрол;

в) Постановленията на прокурора за прекратяване и спиране на наказателното производство подлежат на съдебен контрол. Тези правомощия на съда не представляват намеса в конституционно установеното правомощие на прокуратурата да привлича към отговорност лицата, които са извършили престъпления, и да поддържа обвинението по наказателни дела от общ характер (чл. 127, т. 3 от Конституцията⁷). Те са установени поради нетърпимостта на правния ред към извършването на неправомерни юридически действия в сферата на публичното право. Принципната правомерност на държавната организация и функционирането на държавните органи не изключва фактическата възможност такива действия да бъдат извършвани⁸.

⁵ Трендафилова, Е. Съдебният контрол върху предварителното производство на ФРГ. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 53. ISBN 954-07-0784-6

⁶ По Закона за углавното съдопроизводство от 1897 г. (Обн. ДВ, бр. 77 от 7 април 1897 г.) адвокатската защита на досъдебното производство е недопустима, поради което процесът има смесен, инквизиционно-обвинителен характер. Вж. Токушев, Д. История на новобългарската държава и право 1878-1944. София, Сиби, 2008, с. 256. ISBN 978-954-730-535-9

⁷ Обн. ДВ, бр. 56 от 13 юли 1991 г.

⁸ Салкова, Е. Прекратяване на наказателното производство. София. Феня, 2007, с. 229. ISBN – 10: 954-8214-98-9, ISBN – 13: 978-954-8214-98-8

II. Особенности на правомощията на съда в досъдебното производство

От горепосочените специфики на досъдебното производство и ролята на съда в него могат да бъдат изведени следните особености, характерни за всички правомощия на съда в тази първа фаза на процеса:

а) Правомощията на съда в досъдебното производство *не са правораздавателни*.

В литературата се приема, че са налице шест елемента на правораздаването: (1) правораздаването представлява дейност по разрешаване на правен спор; (2) спорът не се повдига служебно от правораздавателния орган, а от друг правен субект чрез съответно сезиране; (3) разглеждането на спора става с участието на страните, при следване на състезателно производство; (4) решаващият орган не е страна по спора, не е субект на спорното правоотношение; (5) правораздавателният орган решава спора самостоятелно и независимо; (6) актът, с който се разрешава спорът, има силата на присъдено нещо⁹.

На първо място, правен спор в повечето случаи е налице, макар че е възможно например обвиняемият да е съгласен спрямо него да бъде взета мярка за неотклонение задържане под стража. Подобно положение не изключва задължението на съда да прецени дали са налице необходимите предпоставки, т.е. съответствието на искането на прокурора с общия принцип основните права и свободи на гражданите да бъдат ограничавани само при определените в закона предпоставки.

Спорът не се повдига служебно, а от друг правен субект, който сезира съда. Това най-често е прокурорът, но в редица случаи се касае до обвиняемия (например при съдебния контрол върху отказа на прокурора да разреши на обвиняем, на когото е наложил мярката по чл. 68, ал. 1 НПК, да напусне пределите на Република България), а също пострадалия или неговите наследници или ощетеното юридическо лице (например при искане съответният първоинстанционен съд да вземе мерки за обезпечаване на бъдещ иск по реда на Гражданския процесуален кодекс (чл. 73, ал. 2 НПК). Не е налице нито една хипотеза, при която съдът служебно да осъществи намеса в дейността на органите на досъдебното производство.

⁹ Лазаров, К. Въпроси на административния процес. София, Издателство на БАН, 1978, с. 33. – Цит. по: Манев, Н. Теория на наказателното правораздаване. София, Сиела, 2015, с. 19. ISBN 978-954-28-1908-0

*Разглеждането на спора невинаги се осъществява с участието на страните*¹⁰, нито при условията на състезателно производство – редица от своите правомощия съдът осъществява чрез произнасяне в закрито заседание, както е например при постановяването на определение по жалба срещу мярка за неотклонение гаранция, взета от органи на досъдебното производство (чл. 61, ал. 3 НПК).

Следващите два елемента – правораздавателният орган да не е страна по спора, т.е. да не е субект на спорното правоотношение, и да решава спора самостоятелно и независимо, са налице. По наказателни дела съдът никога не може да бъде страна по спора и винаги решава самостоятелно и независимо, като се ръководи от закона и вътрешното си убеждение.

Що се касае до последния елемент на правораздавателната дейност, съдебният акт, с който приключва контролното производство, не се ползва с материална законна сила. Формална законна сила безспорно е налице – тя има процесуално естество и се изразява в по-нататъшна необжалваемост на процесуалния акт¹¹. При тези въпроси, които подлежат на двуинстанционен съдебен контрол, например мярката за неотклонение домашен арест, формалната законна сила се проявява с произнасянето на втората инстанция, ако тя е била сезирана. Влизането в сила на съдебните актове е регламентирано в чл. 412, ал. 2 НПК. Присъдите, решенията, определенията и разпорежданията влизат в сила от: 1. момента на постановяването им, когато не подлежат на проверка по жалба или протест; 2. момента на постановяване на решението на касационната инстанция, когато жалбите и протестите са оставени без разглеждане или без уважение или присъдата е изменена; 3. изтичане на срока за обжалването им, когато не е подадена жалба или протест. За настоящото изложение са от значение първият и третият случаи, доколкото касационната инстанция не контролира пряко актове, постановени на досъдебното производство.

Материалната законна сила (сила на присъдено нещо) обаче се изразява в това, че „Правоотношението, придобило качеството на „пресъдено нещо“, не може да бъде вече предмет на правнорелевантен спор.

¹⁰ Имат се предвид субектите – страни по спора – прокурор, обвиняем, защитник, пострадад, а не страни по смисъла на чл. 253 НПК, тъй като понятието страни в наказателния процес се отнася само до съдебното производство.

¹¹ Манев, Н. Теория..., 60 – 63.

Относно него съдебен процес е недопустим.¹², т.е. в „окончателността на правораздавателния акт по отношение на абстрактната възможност по същия предмет да се развие допълнително наказателно производство¹³“. Не е такъв случаят при актовете, постановявани от съда на досъдебното производство. С тях не се разрешава правният спор, отнасящ се до предмета на делото, а различни междинни въпроси, свързани с организацията на процеса. Освен това някои въпроси като този дали следва да бъде взета мярка за неотклонение задържане под стража подлежат на по-нататъшна преценка (чл. 65, ал. 1 НПК), включително и веднага след постановяването на определението, когато искането се основава на влошаване на здравословното състояние на обвиняемия (чл. 65, ал. 6 НПК), а наказателно производство, по което прокурорът се е произнесъл с постановление за прекратяване, впоследствие отменено от съда, може да бъде отново прекратено, ако са изпълнени предпоставките за това, т.е. не е налице присъщата на силата на присъдено нещо окончателност.

б) Правомощията на съда в досъдебното производство имат единствено контролен характер. Те са насочени към предотвратяване на незаконосъобразно засягане или ограничаване на основни човешки права и свободи, осигуряване на нормалното и безпрепятствено провеждане на разследването, превенция (едно от основанията за вземане на мярка за неотклонение е опасността обвиняемият да извърши престъпление – чл. 57 НПК), обезпечаване на глобата, конфискацията, отнемането на вещи в полза на държавата, на гражданския иск и други. Интерес представлява и участието на съда в един от способите за доказване – разпита на обвиняем и на свидетел пред съдия в досъдебното производство. Разпитът на обвиняем се извършва по преценка на органа на досъдебното производство пред съдия от съответния първоинстанционен съд или от първоинстанционния съд, в района на който се извършва действието, с участието на защитник, ако има такъв, като делото не се предоставя на съдията. Явяването на обвиняемия и на неговия защитник се осигурява от органа на досъдебното производство. Доколкото няма особени правила, разпитът се извършва по правилата на съдебното следствие.

¹² Сталев, Ж., Мингова, А., Стамболиев, О., Попова, В., Р. Иванова. Българско гражданско процесуално право. Девето преработено и допълнено издание. София, Сиела, 2012, с. 342. ISBN 978-954-28-1016-2

¹³ Манев, Н. Теория..., с. 53.

Разпит на свидетел пред съдия се осъществява, когато съществува опасност свидетелят да не може да се яви пред съда поради тежка болест, продължително отсъствие от страната или по други причини, които правят невъзможно явяването му в съдебно заседание, а също и когато е необходимо да се закрепят показания на свидетел, които са от изключително значение за разкриване на обективната истина. Органът на досъдебното производство осигурява явяването на свидетеля и възможност на обвиняемия и неговия защитник, ако има такъв, да участват при провеждането на разпита (чл. 222 и чл. 223 НПК)¹⁴.

в) Както беше посочено, важна особеност на дейността на съда в досъдебната фаза е, че той действа винаги по сезиране и никога служебно. В досъдебната фаза функцията по ръководство и решаване е поверена на прокурора и разследващите органи, поради което съдебна намеса се реализира само при необходимост.

г) Съдът упражнява правомощията си чрез постановяване на определения и разпореждания. Постановяването на присъда или решение на досъдебното производство е изключено. Разпореждане се постановява например при искане за използване на специални разузнавателни средства, както и в хипотезата на чл. 159а, ал. 1 НПК. При голямата част от съдебните правомощия на досъдебната фаза съдът се произнася с определение.

III. Видове правомощия на съда в досъдебното производство

Детайлното разглеждане на отделните правомощия на съда в досъдебното производство не е пряк предмет на настоящото изложение. Посочените специфики са категорично показателни за техния разнороден характер. Могат да бъдат изтъкнати следните по-важни *класификации на правомощията*, които съдът упражнява в досъдебната фаза:

1. В зависимост от съдебния състав – в досъдебното производство съдът се произнася еднолично, в състав от трима съдии или в състав от един съдия и двама съдебни заседатели (единствено при настаняването на обвиняемия за изследване в психиатрично заведение – чл. 70, ал. 1 НПК), като законът предоставя някои правомощия на председателя на съответния съд или на изрично оправомощен от него заместник-

¹⁴ За критика на института разпит пред съдия в досъдебното производство вж. Сълов, И. Актуални въпроси на наказателния процес. София, Нова Звезда, 2014, 45 – 47.

председател – при разрешение за използване на специални разузнавателни средства (чл. 174 НПК).

2. Според това кой е компетентният съд, може да се касае до всички наказателни съдилища, с изключение на ВКС, при спазване на правилата за родова, местна, функционална и особена подсъдност, както и подсъдност по връзка между делата (чл. 35 – 45 и чл. 396 НПК)¹⁵.

3. В зависимост от непосредствената насоченост на съдебните правомощия: а) защита на основни права и свободи на участници в наказателното производство; б) извършване на действия по разследването; в) индивидуална превенция с оглед поведението на лице, привлечено в качеството обвиняем; г) обезпечаване на глобата, конфискацията и отнемането на вещи в полза на държавата, както и на бъдещия граждански иск и направени и присъдени разноски по делото; д) осигуряване на предпоставки за обективно, всестранно и пълно изясняване на обстоятелствата по делото, което да доведе до разкриване на обективната истина; е) създаване на предпоставки за изпълнение на бъдещата присъда.

4. С оглед на предвиденото в закона производство – всяко правомощие на съда се упражнява в рамките на специфично производство – с или без призоваване на субектите, в открито или в закрито заседание и прочие.

5. Според момента, към който се осъществява съдебният контрол, се отграничават такъв, който се осъществява след приключване на досъдебното производство, и съдебен контрол в хода на разследването¹⁶.

6. Според вида на акта, с който завършва съдебният контрол – правомощия, които съдят упражнява чрез постановяване на определение или на разпореждане.

7. В зависимост от обжалваемостта на акта. Правомощията, чрез които се ограничават основни права и свободи на гражданите, както и тези, засягащи движението на производството, подлежат на двуинстанционен контрол – мерките за неотклонение задържане под стража и домашен арест, прекратяване и спиране на производството, настаняване на обвиняемия за изследване в психиатрично заведение и други.

¹⁵ Подробно за видовете подсъдност вж. Манев, Н. Наказателнопроцесуално право... 141 – 145.

¹⁶ Вж. Чинова, М. Досъдебното производство по НПК. Теория и практика. София, Сиела, 2013, с. 20. ISBN 13: 978-954-28-0034-7